

Этнаграфія і фальклор

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ТРАДЫЦЫЙНЫХ УЯЎЛЕННЯЎ БЕЛАРУСАЎ
ПРА ПАЛЯВАННЕ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

А.Ю. БАБІЧ

(Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ім. К. Крапівы НАН Беларусі, Мінск)

На падставе палявых фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, сабраных аўтарам на тэрыторыі Віцебскай, Брэсцкай і Гродзенскай абласцей, а таксама этнаграфічных звестак канца XIX – першай паловы XX ст., разглядаецца трансфармацыя традыцыйных уяўленняў беларусаў аб паляванні на сучасным этапе. Прадстаўлены асобныя групы паляўнічых прыкмет і намер’яў, прафесійная этыка, народныя ўяўленні аб асобе паляўнічага і паляванні ў цэлым. Паказаны асаблівасці захавання і бытавання паляўнічай культуры беларусаў.

Паляўніцтва, як адна з этнакультурных форм традыцыйнага лесакарыстання беларусаў, у другой палове XX – пачатку XXI ст. падверглася зменам, якія, у сваю чаргу, паўплывалі на трансфармацыю народных уяўленняў аб асобе паляўнічага і паляванні ў цэлым. Выкарыстанне фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, сабраных аўтарам у 2008 – 2010 гг. у Віцебскай, Брэсцкай і Гродзенскай абласцях, дазваляе раскрыць этнакультурныя асаблівасці паляўніцтва ў Беларусі на сучасным этапе.

У традыцыйным светаўспрыманні асобы, прафесійная дзейнасць якіх была звязана з лесам і залежала ад яго, вылучаліся адметным статусам (палажэннем) у сельскай грамадзе. Згодна з народнымі ўяўленнямі, дадзеныя асобы валодалі звышнатуральнымі ўласцівасцямі і здольнасцямі, што набліжала іх да чараўнікоў. Такое стаўленне да прадстаўнікоў «лясных прафесій», і ў прыватнасці да паляўнічых, было абумоўлена некалькімі прычынамі.

Па-першае, прыналежнасць да прафесійнага занятку, адрознага ад земляробства, прадугледжвала валоданне спецыялізаванымі ведамі: як тэхналагічнымі (практычна-ўтылітарныя веды), так і прафесійна-магічнымі («таемныя» веды з выразнай рытуальнай прагматыкай).

Па-другое, лес ва ўяўленнях беларусаў выступае як надзвычай сакралізаваны і адухоўлены локус, мае статус прасторы, якая выконвае памежныя або медыяльныя функцыі паміж «гэтым» і «іншым» светам і адначасова выступае як месца знаходжання (з’яўлення) розных дэманічных істот (лесавік, русалка, змяіны цар, чорт). Веданне таемных спосабаў камунікацыі са звышнатуральнымі сіламі забяспечвалі абазнанаму чалавеку поспех у сваёй сферы дзейнасці.

Па-трэцяе, пэўную ролю тут адыгрываў сацыяльны фактар. Паляўнічыя, якія ўваходзілі ў катэгорыю «лясных службоўцаў» (асочнікі, ляснікі, лоўчыя, стральцы і інш.), акрамя уласна паляўнічых выконвалі і ахоўныя функцыі (пільнаванне лясцоў). З аднаго боку такой службай яны падвышалі свой сацыяльны статус (падатковыя паслабленні, фіксаваны заробак і інш.), з другога – рабіліся «чужымі» ў асяродку сваіх аднавяскоўцаў.

Адасобленасць паляўнічых, неадназначнасць стаўлення да іх промыслу ў сялянскай грамадзе падкрэсліваецца ў беларускіх прымаўках, якія прэзентуюць паляванне як занятак несур’езны, няздолны пракарміць паляўнічага і яго сям’ю: «*Без ахоты хватаець работы*», «*Рыба і зайцы вядуць у старцы*», «*Харошы стралец – дурны хазяін*» г.д. Супрацьпастаўленне паляўніцтва занятку асноўнай часткі насельніцтва – земляробству – вельмі красамоўна адпостравана ў апіяванні «Сталец і рыбак» [1, с. 42 - 44], запісанае А. Сержпутоўскім на Слуцчыне. Напрацягу ўсяго сюжэту паляванне і рыбаловства прадстаўляецца як дарэмнае марнаванне часу («*У стральца дым густы, ды абед пусты, а рыбак як памочыцца, так і есці ня хочацца*»; «*... зьверына ў лесі, а рыба ў рацэ ды не ў руцэ. Сталец страляе, а гаспадарка гуляе*»; «*Цягаецца стралец, аж у яго жылы рвуцца, а прыбытку няма ніякога, бо ен пук, дзесяць грошэй з рук, дым густы, а абед пусты*») і параўноўваюцца з земляробствам, якое стала корміць руплівага і працавітага гаспадара («*Гаспадар на сваём агародзе раўня ваеводзе*»). Паляўнічы азарт, запал, празмернае жаданне займацца паляўнічым промыслам ва ўспрыняцці прагматычнага селяніна-земляроба – адхіленне ад нормы, «хвароба», што каментуецца наступным чынам – «*ахвота горэй неволі*» і «*ліхі налог*». Адзначым, што асуджэнне гучыць менавіта ў адносінах да празмернага захоплення паляўнічай і рыбацкай справай, калі гэта наносіць бачную шкоду ўласнай гаспадарцы, а не як катэгарычнае адмаўленне дадзеных промыслаў («*страляюць тагды, як звер пабежыць, а рыбу ловяць, як яна сама ў коўш лезе*»).

Магчыма, на сітуацыю ў адносінах да паляўніцтва, паўплывала таксама скарачэнне лясных плошчаў і змяншэнне лясной фаўны, калі паляванне ўжо не прыносила гарантаванага і істотнага прыбытку: «*... добры гаспадар ня будзе здабываць паляўнічыя і рыбацкія прылады і губіць час і сродкі на пустую справу*» [2, с. 70].

Уяўленне пра паляўнічага як нядбайнага гаспадара фіксуецца сэння эпизадчына, у адзінкавых палявых запісах (разважанні вясковых жыхароў аб тым, што чалавек, які займаецца паляваннем, не можа быць добрым гаспадаром, займацца ў поўнай меры ўласнай гаспадаркай). Самімі паляўнічымі часам згадваюцца адпаведныя прыказкі: «*Хлібэ, хлібэ, када ты на стале будзеши?*» «*Если, - гаворыт, - кінеш*

Этнаграфія і фальклор

стрэльбу і і вуду, тада я на стала буду.» Эта ш такая прытча есь...»⁷² альбо «Рыбак і ахотнік – дома не работнік. Эта када з дому не пускают на ахоту, такое гаворят»⁷³.

У мінулым важнае значэнне ў сістэме дачыненняў чалавека з лесам мела вера ў існаванне міфалагічнага гаспадара і апекуна лясной прасторы: «Над лясамі і ўсім, што ў іх, валадарыць Лешы» [3, с. 64]. Заканамерна, што паляўнічы павінен быў паважаць «гаспадарскі» статус духа локуса, пьгтацца дазволу знаходзіцца ў дадзенай прасторы і займацца там пэўнай справай. Лесавік, паводле народных ўяўленняў, не толькі валадарыў лесам, але і апекаваўся над яе насельнікамі – звярамі і птушкамі. Таму паляўнічы мог атрымаць здабычу са згоды самога «гаспадара», для чаго мусіў папярэдне звярнуцца да яго з просьбай: «Лесавіку ахотнікі, як ідуць на хвоту, дак яму молюцца» [4, с. 95]. Паўплываць на паляўнічае шчасце, якое звязвалася з воляй звышнатуральных сіл, чалавек імкнуўся праз ушанаванне і ўлагоджванне духа ляснога локуса, у тым ліку з дапамогай ахвярапрынашэнняў: «А ахотнікі када ухадзілі у лес, і еслі ані убівалі там зайчыкі ліі што-небудзь, ані абавязкова ... кусочэж мяса лажылі на то месца, гдзе яны забілі этага зайца, ані благадарілі значыт этага Лесавога, што ен памог ім убіць...»⁷⁴ Разам з тым, Лесавік, паводле народных уяўленняў, уяўляўся як «звярыны пастух», які клапаціцца аб захаванасці свайго «статку» і ў сувязі з гэтым можа варагаваць з паляўнічымі, «усяляк адводзячы іх у бок ад дзічыны і дапамагаючы заблукаць» [5, с. 289]. Сення звесткі аб персаніфікацыі лясной прасторы практычна не сустракаюцца. Замоўныя тэксты, якія ў мінулым лічыліся неабходным і набышчым сродкам уздзеяння на паляўнічае шчасце, мусілі прадухіліць небяспечныя выпадкі на паляванні, а таксама абараніць паляўнічага і яго зброю ад уздзеяння звышнатуральных сіл, палявымі даследаваннямі аўтара не былі зафіксаваны. Звяртае на сябе ўвагу мінімальнае колькасць паляўнічых «малітваў» у этнаграфічных крыніцах XIX – XX стст., у параўнанні з іншымі замовамі, што «указвае на таемны характар магічных ведаў паляўнічага, якія выкарыстоўваліся толькі для атрымання індывідуальнай выгоды і перадаваліся выключна ў спадчыну» [6, с. 347]. У той жа час асобныя паляўнічыя і сення адзначаюць, што дзякуюць лес за яго дары, за ўдалае паляванне, прамаўляючы словы ўслых альбо моўчкі (пра сябе): «Ну всегда, после охоты когда охотники собираются, всегда благодарят, независимо от того: добыли что-то-не добыли, есть тост такой за природу, что побыли, благодарится природа, лес...»⁷⁵.

Пад уплывам сацыяльна-эканамічных працэсаў, што мелі месца ў беларускай вёсцы ў XX – пачатку XXI стст. традыцыйныя ўяўленні аб паляванні трансфармаваліся. Істотна змянілася сацыяльныя функцыі паляўнічага промыслу. На працягу стагоддзяў паляванне для сялянства выконвала ролю асноўнага ці дадатковага занятку, які прыносіў прыбытак і меў найчасцей прафесійны характар. Сення паляванне з'яўляецца ў значнай ступені актыўным адпачынкам, які патрабуе ўкладання ўласных сродкаў і мае спартыўна-аматарскі характар. Большасць паляўнічых, апытаных аўтарам, адмаўлялі нават магчымасць атрымання прыбытку ад палявання, аргументуючы высокімі коштамі на зброю і рыштунак, выдаткамі на атрыманне ліцэнзій і пудзевак. Аднак, нягледзячы на змяншэнне ролі паляўніцтва ў традыцыйным прыродакарыстанні, прагматычны бок занятку для беларусаў захаваўся і сення. Паказальным у гэтым сэнсе з'яўляецца павелічэнне/памяншэнне «папулярнасці» палявання на той ці іншы від жывелы ў залежнасці ад попыту і камерцыйнай выгоды. Нерэнтабельнасць палявання на асобныя віды жывелы, нярэдка выклікае павелічэнні іх колькасці. Так, напрыклад, змяншэнне коштаў на футру лісы, а таксама попыту на яго, спрыяла ўзрастанню папуляцыі жывелы з 29,5 тыс. асобін у 1995 годзе да 46 тыс. асобін у 2009 годзе [7].

Як сведчаць палявыя даследаванні, у асяроддзі сучасных паляўнічых захаваўся багаты комплекс прафесійных павер'яў (як у актыўнай, так і ў пасіўнай формах). Адною з прычын гэтага з'яўляецца тое, што паляванне адносіцца да тых сфер дзейнасці, поспех у якіх у значнай ступені залежыць ад выпадку, шанцу. Паўплывала і тое, што падчас палявання нярэдка ўзнікаюць небяспечныя сітуацыі, чалавек свядома і дабраахвотна рызыкуе, а спецыяльны веды з складаючымі як утылітарна-практычнага, так і магічнага характару забяспечваюць яму псіхалагічны камфорт. Прыгадаем таксама, што лясная прастора ў народнай культуры ўспрымалася як «чужая», але не заўсёды варожая для чалавека, што спрыяла захаванню адмысловых спосабаў камунікацыі з ёй.

Зыходзячы з этнаграфічных матэрыялаў, сабраных падчас экспедыцый, сучасныя паляўнічыя прыкметы і павер'і можна ўмоўна падзяліць на 3 групы. Першая ўключае прадпісанні, якія тычацца паводзінаў перад паляваннем (напярэдадні), а таксама павер'і (прыкметы), звязаныя з прадказаннем яе магчымых вынікаў (удача/няўдача).

⁷² Зап. Бабіч А.Ю. 08.2010 г. ад Скраўца Сяргея Сяргеевіча (займаецца паляваннем з 1974 года), 1954 г. нар. у г. Пінску (нар. у в. Купяцічы Пінскага р-на) Брэсцкай вобласці

⁷³ Запісана 04.2011 г. ад Дзіковіча Дзмітрыя Анатольевіча, 1983 г. нар. (нар. у в. Радзюкі Шаркаўшчынскага р-на), спецыяліста па паляўніцтву Віцебскага ДВЛГА, у г. Віцебску.

⁷⁴ Зап. Бабіч А.Ю. 08.2010 г. ад Сілік Надзеі Рыгораўны, 1930 г. нар. (з 1960 г. жыве ў в. Клятышча, з 1952 г. – на Брэстчыне, нар. у в. Бель Крычаўскага раёна Магілёўскай вобласці) у в. Клятышча Кобрынскага р-на Брэсцкай вобласці.

⁷⁵ Зап. Бабіч А.Ю. 08.2010 г. ад Навасада Сяргея Мікалаевіча, 1975 г. нар., інжынера па паляўнічай гаспадарцы Кобрынскага лясгаса, у г. Кобрыне Брэсцкай вобласці.

Этнаграфія і фальклор

Да гэтай групы адносіцца забарона каітуса, «палавога акта, які расцэніваўся ў народнай культуры як нячысты і небяспечны, а таму ў пэўных сітуацыях табуіраваўся і пазбягаўся з мэтай абярэга» [8, с. 524]. Сярод сучасных паляўнічых (нярэдка – ў жартоўнай форме) бытуе павер’е, што дачыненні з жанчынай напярэдадні палявання непажаданыя: «Если завтра на охоту, то до жены не ходи»⁷⁶, «Если не везет, спрашивают «Кто грешил?»»⁷⁷.

Адпраўляючыся ў лес, паляўнічы сенья, як і сто гадоў таму, імкнецца застацца няўбачаным: «Если на охоту, то идешь ... стараешься абхадзіць цэнтральныя дарогі, штоб так во за сараямі идешь, такімі непраметнымі месцамі, дзе менш вераятнасьць вступіць чэлавека»⁷⁸. Асабліва непажаданай лічыцца сустрэча з жанчынай: «Если жэньчына дарогу перэходзіт, я сразу ухажу, ... я ўжэ на ахоту не іду»⁷⁹, «Жэньчына – эта беда всегда»⁸⁰. Некаторыя сучасныя паляўнічыя імкнуцца рацыянальна абгрунтаваць дадзеныя уяўленні і тлумачуць: «А на самам дзеле эта большэя связана с тем, што нада выхадзіць параньшэ на ахоту, када народ ішо спіт в асновном. А в эта врэмья самы пахучый след у зверья, каторый толькі што ушол на лежку, на днеўку, прощэ і сабаку і ўсе астальное»⁸¹.

Беспаспяховае паляванне прадказвае сустрэча з зайцам: «Встретишь зайца – к неудаче»⁸². Па меркаванню даследчыкаў, тое, што «у народнай міфалогіі заяц належыць памежнай зоне паміж светам (космасам) і нясветам (хаосам) як гэткім» [9, с. 187], прадвызначае яго адмысловыя прадказальніцкія ўласцівасці, прычым найчасцей заяц вяшчуе нядобрае для людзей. (Параўнай: «Калі воўк дарогу перабяжыць – добры знак, калі заяц – благі» [10, с. 417], 1903 год, выданне Wisla).

Зычэнне ўдачы ў паляванні, па меркаванні некаторых паляўнічых, мае супрацьлеглае дзеянне: «Если пожелал удачи, говорят: «Спасибо, можно ехать домой»⁸³. (Параўнай: «Тым, хто выпраўляецца на паляванне, не трэба жадаць поспеху і з імі развітвацца, бо з нічым вернуцца» [10, с. 418], 1903 год, выданне Wisla). Бытуе сярод паляўнічых агульнавядомае павер’е, што непажадана вяртацца дамоў, калі нешта забыў: «... все взяць не забыць і не вернуцца, назад штобы не возвращацца, а ежэлі возвращацца – все не повезет. Эта вот у меня так»⁸⁴.

Яшчэ раз падкрэслім, што ў паляўнічай справе істотную ролю грае элемент шанцунку, таму чалавек імкнецца ўбачыць і зразумець на сімвалічным узроўні, які вынік яго чакае. Прадказаць паспяховы альбо беспаспяховы зыход палявання могуць не толькі знакавыя сустрэчы, але і сны. Паляўнічы з Верхнядзвіншчыны распавядае: «Ну вот мне сон другой рас, сьніца сон – я пракічэскі магу сказаць: как заб’ем, каво заб’ем і сколько дажэ. Как вешчы сон усе раўно... Я ужэ сны разгадываю. Другой раз не саабражу сразу, тоісьць начылі такіе сны сьніца. Ну эта, наверна, із-за даўнасьці ахоты. Сільна многа я ужэ ахочуць... Ну часта прадсказываю. Дажэ спрашываюць малыцы інагда: «Што табе сьнілась?» – када на ахоту. Гавару: «Сенья нічо не заб’ем.» Точна – нічыво»⁸⁵. Дзякуючы шматгадоваму вопыту, навучыўся тлумачыць такія сны, раскрываць іх сімвалічны сэнс наступным чынам: «Перад кабаном воўк сьніца. А перад ваўкамі там заяц сьніца абычна»⁸⁶ (аб вобразнай і сюжэтнай лініі такіх сноў паляўнічы распавядае з неахвотай, што, верагодна, сведчыць аб «таемнасці», закрытасці дадзеных ведаў).

Другая група паляўнічых уяўленняў датычыць паводзін чалавека непасрэдна ў працэсе палявання.

Надзвычай распаўсюджанай з’яўляецца забарона пазычаць (даваць) патроны на паляванні: «Разгаворы былі такіе, што вот іменна патронаў на ахоце не даваць. Хто-та вот карцеч, дапусцім, дома забыў ілі там пулі. «Дай.» От если даст ахотнік, тот каторы дал, то ему не повезет, тот каторы дал. Тот, каму далі, тот можэт эцім патронам папасць, дапусцім, а этаму не повезет...»⁸⁷. Каб не згубіць удачу (шанцунак), патроны перадаюць не з рук у рукі, а кідаюць на зямлю. Шырокае бытаванне дазенага ўяўлення сярод сучасных паляўнічых тлумачыцца, верагодна, прыналежнасцю дадзенага прадмету да зброі з аднаго боку і семантычнай сувяззю са стыхійай агню з другога.

⁷⁶ Глядзі спасылку 4

⁷⁷ Зап. Бабіч А.Ю. 11.2010 г. ад Кіселя Мікалая Мікалаевіча, 1963 г. нар., вядучага інжынера па паляўнічай гаспадарцы Навагрудскага лясгаса, у г. Наваградку Гродзенскай вобласці

⁷⁸ Зап. Бабіч А.Ю. 07.2010 г. ад Лазюка Уладзіміра Іванавіча, 1973 г.н. у в. Горталь Івацэвіцкага р-на Брэскай вобласці

⁷⁹ Глядзі спасылку 1

⁸⁰ Зап. Бабіч А.Ю. 11.2010 г. ад Фурса Віктара Леанідавіча, 1957 г.нар. у в. Валеўка Навагрудскага р-на Гродзенскай вобласці

⁸¹ Зап. Пашкевіч І.Э., Бабіч А.Ю. 10.2008 г. ад Пашкевіча Эдуарда Уладзіміравіча, 1946 г.н. у в. Валынцы Верхнядзвінскага р-на Віцебскай вобласці

⁸² Глядзі спасылку 6

⁸³ Глядзі спасылку 6

⁸⁴ Зап. Бабіч А.Ю., Хрол В.А., Зенько В. 08.2008 г. ад Габовіча Мікалая Кузьміча, 1947 г.н. (зараз жыве ў г. Мінску, нар. у в. Ляхавічы) у в. Ляхавічы Лепельскага р-на Віцебскай вобласці

⁸⁵ Зап. Пашкевіч І.Э., Бабіч А.Ю. 10.2008 г. ад Вішнеўскага Аляксандра Дзмітрыевіча (нар. у в. Ермакі), 1956 г.н. у в. Валынцы Верхнядзвінскага р-на Віцебскай вобласці

⁸⁶ Глядзі спасылку 14

⁸⁷ Глядзі спасылку 10

Этнаграфія і фальклор

Падчас палявых экспедыцый былі зафіксаваны і менш распаўсюджаныя павер'і, у прыватнасці – забарона рабіць падарунак у выглядзе нажа, асабліва паляўнічага. Каб пазбегнуць непрыемных наступстваў чалавек, які атрымлівае нож, павінен зрабіць сімвалічнае «набыццё» дадзенага прадмета (у якасці платы служаць грошы любога наміналу)⁸⁸. Існуюць прадпісанні наконт асобных відаў прадуктаў, якія не рэкамендавана браць з сабой на паляванне: «*Говорят, мясо не брать, как на рыбалку не берут рыбу с собой – консерву, так охотники говорят, уже с дичи колбасу принесут, то уже в этот раз, если охотимся на кабана – не добудешь*»⁸⁹. Лічыцца непажаданым браць з сабой на паляванне яйкі⁹⁰.

На Віцебшчыне захоўваецца традыцыя, звязаная са здабычай паляўнічым пэўнага віду жывелы ўпершыню ў жыцці: «*Едзінственае ў на была, када ужэ начал на кабана, лася ахоціцца. Вот прымерна убіл он перавага лася, дабыл, ну беруць кроўю яму лоб мажуць яму кроўю, так дзелаюць палоску на лбу*»⁹¹

Сучасныя паляўнічыя прытрымліваюцца забароны на паляванне ў рэлігійныя святы. На нядзелю дадзена забарона практычна не распаўсюджваецца, так як найчасцей гэта адзін з нешматлікіх выходных дзен на тыдні. У мінулым лічылася, што такое парушэнне прыводзіць да сур'езных наступстваў: «*Паляўнічы, які страляў у нядзелю і ў святочныя дні, перажывае пасля смерці страшэнныя пакуты: над яго галавою вісяць жывелы, забітыя ім у святыя дні, і з іх свежых ран на галаву і на ўсе цела нябожчыку капае невыносна пякучая кроў*» [11, с. 294]. У той жа час на Брэстчыне захавалася ўяўленне аб тым, што ісці на паляванне ў нядзелю непажадана і больш таго – дарэмная трата часу, бо «*ахоты все равно не бюджет, а если даже и бюджет звер, то ево не атстрэляем, а если и попадем, то ен падраниць. Цэлы дзень прабегаем – ніхто нічыво не дабудзет. І вот в прычыне в большынстве случаев так ано і есць. В воскресенье ахоты нет*»⁹².

Асобна вылучым паляўнічыя ўяўленні, што датычыць забароны на здабычу асобных відаў жывелы. Яны могуць насіць агульнавядомы характар, як, напрыклад, у выпадку з бабром: «*Не бей бобра, не будет добра*»⁹³. Наступствы такога палявання, па народных уяўленнях, маглі быць дастаткова трагічныя. Аўтар запісаў быль аб старым паляўнічым, які быў упэўнены, што страціў зрок на адно вока менавіта праз бабра: «*Вот видел, добыл «пласку» и был наказан*»⁹⁴. Паводле іншага павер'я, калі стрэліць у бабра, то можна сапсаваць стрэльбу: «*Тожэ гаворат там бобра заб'еш ілі дзятла стукнеш тожэ шо руж'е можа раздуць*»⁹⁵. Зразумела, што рост колькасці баброў (з 18,3 тыс. асобін у 1995 годзе да 62,33 тыс. асобін у 2009 годзе [7], прычым 30 % ад агульнай колькасці насяляе Віцебскую вобласць) быў выкліканы прычынамі больш прагматычнага характару і быў звязаны са змяншэннем попыту на бабровую футру. Нягледзячы на тое, што спецыялісты і аматары адзначаюць каштоўнасць, духмянасць і неблагі смак бабровага мяса (дарэчы, запатрабаванае ў многіх краінах свету, напрыклад, у Літве і Канадзе), у беларускай кухні яно не карыстаецца асаблівай пашанай, нават паляўнічыя адзначаюць: «*Я раскажу так чэсна. Был у меня доктор знакомый... Ну і гаворыт, там вот надо... бобра. Ну убіл я тава бобра. Гаворыт, мяса харошае. Но я его напробовав і я ел і меня ела. Не хачу...*»⁹⁶ Магчыма, смак да бабровага мяса быў згублены з прычыны драпежніцкага знішчэння звяроў, колькасць якіх у Беларусі да 20-х гг. XX ст. складала каля 500 – 600 асобін. Пры неправільным прыгатаванні (калі пры разбіранні мяса была падрэзана бабровая струя альбо калі дзічына знаходзілася ў вадзе працяглы час, т. зв. «тапелец»), мяса бобра набывае спецыфічны, устойлівы прысмак, які і выклікае агіду і фарміруе негатыўны вопыт. Акрамя футры і мяса, асабліва карыснай лічыцца бабровая струя, якую выкарыстоўваюць у парфюмерыі і медыцыне. Азначым, што менавіта бабровую струю многія з апытаных паляўнічых называлі першай сярод лекавых сродкаў жывельнага паходжання. З мэтай стымулявання у паляўнічых цікавасці да дадзенага віду паляўнічай жывелы, для поўнага асваення ліміту яго здабычы і зніжэння шкоды, якую ен наносіць народнай гаспадарцы, у новых «Правілах вядзення паляўнічай гаспадаркі і палявання» [12] быў спрошчаны парадак выдачы дазвонаў на здабычу бобра. Так, павялічаны тэрміны палявання (любога полу і ўзросту) – з 1 верасня па 31 студзеня (раней можна было паляваць з 1 кастрычніка па 31 снежня), а таксама касавана папярэдняя ўмова абавязковай прысутнасці егера пры паляванні. Яшчэ раней, як вядома, было дазволена паляванне на бобра са стрэльбай. У папярэднія гады недахоп кваліфікаваных паляўнічых, незацікаўленасць у яго здабычы (як паляўнічых, так і паляваннекарыстальнікаў), прыводзілі да таго, што ліміт здабычы жывелы быў асвоены не ў поўнай меры і, у асноўным, сіламі егерскай службы. У той жа час нарыхтоўшчыкі пушніны штогод скупляюць у Беларусі значную колькасць скур бобра, у сувязі з гэтым звяртае на сябе ўвагу некаторая супярэчлівасць лічбаў. А менавіта: згодна афіцыйнай статыстыкі ў 2006 годзе было здабыта 413 асобін бобра [13], і

⁸⁸ Падрабязней аб семантыцы нажа: Т.В. Валодзіна «Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў», Мн., 1999 с. 48 – 56.

⁸⁹ Глядзі спасылку 4

⁹⁰ Зап. Бабіч А.Ю. 08.2010 г. ад Барысюка Мікалая Сцяпанавіча, 1955 г.нар. (паляўнічы; загадчык гаспадаркай Кобрынскага лясгаса) у г. Кобрыне Брэсцкай вобласці

⁹¹ Запісана Бабіч А.Ю. ад Кожара Івана Іванавіча, 1924 г.нар. (нар. у в. Аленавічы Талочынскага р-на) у г. Браславе.

⁹² Запісана Бабіч А.Ю. 07.2010 г. ад Шагойка Руслана Анатольевіча, 1980 г.нар. інжынера па паляўнічай гаспадарцы Целяханскага лясгаса у г.п.Целяханы

⁹³ Глядзі спасылку 4

⁹⁴ Глядзі спасылку 6

⁹⁵ Глядзі спасылку 7

⁹⁶ Глядзі спасылку 1

Этнаграфія і фальклор

ў тым жа годзе нарыхтоўшчыкамі ў насельніцтва было прынята каля 4,5 – 5,0 тыс. бабровых скур [14]. З гэтага вынікае, што значная колькасць дадзенага паляўнічага віду была здабыта незаконна, а актыўная зацікаўленаць у здабычы бабра ў беларускіх паляўнічых усе ж такі есць.

Трэцяя група паляўнічых ўяўленняў складаецца з сімвалічных працэдур, які носяць выразны рытуальна-магічны характар. Такіх павер'яў, на жаль, падчас палявых этнаграфічных экспедыцый аўтара было зафіксавана найменш. Да гэтай групы адносяцца магічна-рытуальныя дзеянні, скіраваныя на «выпраўленне» стрэльбы, надання ей максімальнай трапнасці і эфектыўнасці. Напрыклад, у Брэсцкай вобласці распавядалі аб паляўнічым, які дзеля забеспячэння гарантаванага поспеху, выкарыстоўвае наступны спосаб: «*У нас есть охотник один, он когда идет на охоту, ему жена своими трусами стволы натирает и он обязательно убивает, 100 процентов удача*»⁹⁷.

Паляўнічыя рознага ўзросту ведаюць пра такі дэфект стрэльбы, як «стрэльба жывіць» (не забівае жывелу, нават калі і патрапіў – толькі раніць, дзічына ўходзіць), які неаднаразова ўзгадваўся ў этнаграфічных крыніцах XIX – пачатку XX ст. Аднак, калі ў мінулым дадзены дэфект стрэльбы звязваўся ў народным ўяўленні пераважна з прычынамі ірацыянальнага характару (сурокі, чары, парушэнне пэўных правілаў паводзінаў альбо абыходжання са стрэльбай), то сёння, разам з вышэйпрыгаданымі прычынамі паляўнічыя тлумачаць тое, што «стрэльба жывіць», і тэхнічнымі няспраўнасцямі: «*Жывіт? Канешна, ано пастаянна жывіт, еслі плахіе капсулі... жывіт руж'е, еслі ствалы плахіе... Еслі не будзеш ухажываць за вешч'ю, то ана будзет усе врэм'я жывіць*»⁹⁸. У той жа час фіксуецца павер'і, што сапсаваць стрэльбу можна страляючы ў сабаку альбо ката (Параўнай: «*Стрэльба можа сапсавацца ад страляння ў ката*» [15, с. 494], Ч. Пяткевіч, першая трэць XX ст.) Сярод магічных працэдур «выпраўлення» стрэльбы, існуюць спосабы, звязаныя з выкарыстаннем крыві (змазаць крывею крумкача, Верхнядзвінскі р-н), печы (абнесці вакол печы некалькі разоў, Навагрудскі р-н). На Браслаўшчыне бытуе наступнае павер'е: «*... вот ну вродзе бы ж і стрэляець хараішо, ну мажэць ... Ну ему саветуют: ідзеш на ахоту, палажы пат парогам руж'е і пусць жэна перэступіць чэрэз руж'е. Эта у нас так.*»⁹⁹ У гэтай жа мясцовасці быў зафіксаваны варыянт дадзенага павер'я з удакладненнем, што жанчына павінна быць без сподняга. Паляўнічымі апісваліся выпадкі, калі ад сапсаванай зброі, якая «жывіць», наўпрост пазбаўляліся (прадавалі), прычым у новага гаспадара дадзены дэфект стрэльбы мог не праяўляцца.

Захаванню традыцый палявання ў Беларусі спрыяе трансляцыя прафесійных ведаў як у межах сям'і (з пакалення ў пакаленне), так і ў межах паляўнічага калектыву. Адносіны беларускіх паляўнічых да ірацыянальнай складаючай паляўнічай культуры сёння неадназначныя: ад скептычнага недаверу і падкрэсленай жартоўнасці да абсалютнай ўпэўненнасці ў дзейнасці прафесійных павер'яў і прыкмет. Магічна-рытуальныя дзеянні, непасрэдна звязаныя з дасягненнем поспеху ў паляванні, нярэдка маюць індывідуальны і таемны характар: «*Тут каждый што-то знает и себе... вплоть до того, что, говорят, одевает майку или трусы шиворот навыворот. Это редко, среди дедов таких, рассказывают истории*»¹⁰⁰. Адкрытасць інфармацыйнай прасторы, кантакты з носьбітамі паляўнічых культур іншых народаў свету прыводзіць да запазычанняў і трансфармацыі традыцыйнай паляўнічай культуры беларусаў. Прыкладам можа служыць звычай «цалаванне Дыяны», які бытуе ў Целяханскім раёне (выява антычнай багіні размешчана ў паляўнічай гаспадарцы)¹⁰¹.

Прафесійная этыка ўтварае асобны пласт паляўнічай культуры і патрабуе спецыяльнага даследавання. У межах дадзенага артыкула спынімся на праблемах веснавога палявання і браканьерства ва ўяўленні сучасных паляўнічых. Нагадаем, што ў апошнія гады пытанне аб веснавым паляванні на птушку з'яўляецца надзвычай дыскусійным. Гэта звязана з тым, што Беларусь з'яўляецца апошняй краінай у Еўропе, дзе дазволена масавае веснавае паляванне на качак і гусей. Па дадзеным Нацыянальнага статыстычнага камітэту за 2008 – 2009 гады колькасць качак у краіне зменшылася з 619 тыс. асобін да 581 тыс. асобін. Некаторыя арнітолагі, у першую чаргу ўдзельнікі АПБ («Ахова птушак Бацькаўшчыны»), выступаюць з ініцыятывай аб забароне веснавога палявання на вадаплаваючых птушак у Беларусі. У рэдакцыі «Правілаў вядзення паляўнічай гаспадаркі і палявання» за 2010 год [12] былі ўведзены новыя абмежаванні веснавога палявання на птушак, аднак праблема застаецца адкрытай і кожны паляўнічы робіць уласны выбар на карысць дадзенага віду палявання альбо супраць яго. Стаўленне паляўнічых да веснавога палявання вар'іруецца. Так шэраг апытаных аўтарам паляўнічых выказваліся з катэгарычным адмаўленнем: «*І вабшчэ весной я проців этава. Весна! Вы панімаеце, што эта жэ любовь, а его тут бац – і ублі. Ен, бедны, распінаецца к этай утке ўвесь, аж раз – на цебе... Так што – я проців весенняй ахоты*»¹⁰², альбо падкрэслівалі індывідуальную непрымальнасць для сябе, аргументуючы рознымі фактарамі: «*Мы сельскіе жітелі і нам на пціцу ахотіцца весной меншиэ врэмені свабоднова, а вот зімой большэ*

⁹⁷ Глядзі спасылку 19

⁹⁸ Глядзі спасылку 1

⁹⁹ Глядзі спасылку 20

¹⁰⁰ Глядзі спасылку 4

¹⁰¹ Глядзі спасылку 21

¹⁰² Глядзі спасылку 20

Этнаграфія і фальклор

свабоднаво... Ну, проста не ахоціўся ні атец, ні я ні ахочуць.»¹⁰³ У той жа час значная колькасць паляўнічых Беларусі лічыць веснавое паляванне на птушку асабліва цікавым і ўдзельнічае ў ім штогод (у тым ліку з выкарыстаннем падсадной качкі). Як прыхільнікі дадзенага віду палявання, так і яго праціўнікі, падкрэсліваюць, што не само веснавое паляванне, а недобрасумленнасць у выкананні правілаў яго правядзення, наносіць найбольшую шкоду прыродзе. Што тычыцца палявання на такую дробную птушку як вальдшнеп, у мінулым яно «...мела чыста спартыўны характар і карысталася папулярнасцю сярод гарадскіх паляўнічых. Вясковы паляўнічы лічыў не вартым псаваць набой на птушку вагою з чвэрць фунта, а паляванне на іх – панскай забавай» [16, с. 101]. Паляванне на вальдшнепа і сёння не набыло шырокага распаўсюджвання сярод вясковага насельніцтва.

Разглядаючы беларускую паляўнічую культуру, нельга абмінуць праблему браканьерства. У IX томе навукова-папулярнага выдання «Россия: Полное географическое описание нашего Отечества» (1905) браканьерства вылучаецца як асобы тайны промысел, «які ў асобных мясцовасцях дасягнуў незвычайных памераў і перашикаджае правільнаму развіццю паляўнічай гаспадаркі» [17, с. 274]. Аўтар кнігі «Белавежская пушча» Г. Карцаў напачатку XX ст. адрозніваў два тыпы браканьерства «ад імпульсу да легкай нажывы і ад імпульсу да палявання» [17, с. 250]. Прычым апошні тып з'яўляецца, з пункту гледжання аўтара, найбольш небяспечны: «браканьер на імпульсе да палявання застаецца ім назаўсёды і з'яўляецца для ўгоддзя найбольш небяспечным драпежнікам» [17, с. 250]. У традыцыйным светаўспрыманні беларусаў лясныя рэсурсы ўсведамляліся як «нічыйныя», агульныя, і ў сувязі з гэтым не лічылася заганным выкарыстоўваць лясную прастору нават без дазволу яе фармальнага гаспадара: «не лічыцца за злачынства крадзежы дрэў і дзікіх пладоў, а таксама жывель і птушак як з панскіх лясоў, так і казенных, бо – ані пан, ані казна не садзілі, не палівалі і не гадалі, а Бог даў для ўсіх людзей» [15, с. 649]. Напрацягу стагоддзяў нормы паводзінаў паляўнічага рэгламентаваліся ў большай ступені звычайным правам і традыцыяй. Пасля ўсталявання ўлады Саветаў у Беларусі пачала праводзіцца мэтанакіраваная праца па ўпарадкаванню лясной гаспадаркі і ўсебаковаму выкарыстанню лясных рэсурсаў на патрэбу савецкай дзяржавы. Сёння рэгулятыўна-кантралючыя функцыі ў сферы лесакарыстання выконваюць дзяржаўныя структуры, у прыватнасці Міністэрства лясной гаспадаркі, Міністэрства прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя, Дзяржаўная інспекцыя аховы жывельнага і расліннага свету пры Прэзідэнце РБ. Значны хваля фактаў браканьерства назіралася ў 1990-я гады: «Я скажу так, охотились люди разные: от местных жителей, которые тогда не работали и денег не было, до чиновников разных структур... председатели колхозов, работники МВД, можно было встретить, открыто охотились и в запретное время»¹⁰⁴. Пасля прыняцця ў 2003 годзе новага Кодэксу аб адміністрацыйных правапарушэннях, дзе ўпершыню ў законапраэктнай практыцы Беларусі экалагічныя правапарушэнні былі вылучаны ў асобны раздзел («Адміністрацыйныя правапарушэнні супраць экалагічнай бяспекі, акаляючага асяроддзя і парадку прыродакарыстання») [19, с. 189], назіраецца памяншэнне колькасці правапарушэнняў у сферы паляўнічай гаспадаркі. Паўплывала на гэта павышэнне эфектыўнасці барацьбы з незаконным паляваннем, агульнае ўзмацненне санкцый за лесапарушэнні. У той жа час праблема браканьерства застаецца актуальнай і сёння. Так, напрыклад, у перыяд з 9 па 13 сакавіка 2011 года Дзяржаўнай інспекцыяй было выяўлена 24 парушэнні Правілаў вядзення паляўнічай гаспадаркі і палявання, канфіскаваны 32 (!) паляўнічыя стрэльбы, у тым ліку 30 - незарэгістраваныя, і 224 кг дзічыны [20].

Такім чынам, што сёння паляванне ў Беларусі з аднаго боку захоўвае статус традыцыйнага промыслу, з другога – ўяўляе сабой від актыўнага адпачынку. Апошняму спрыяе тэндэнцыя росту удзельнай колькасці гарадскіх паляўнічых, а таксама змены ў ў прыродаахоўным заканадаўстве. Папулярызацыя паляўнічай культуры розных народаў свету ў СМІ і спецыялізаванай літаратуры часам выклікае перайманне, «калькаванне», пэўных элементаў традыцыі. У той жа час большасць павер'яў, зафіксаваных аўтарам, маюць адпаведнікі ў беларускіх этнаграфічных крыніцах XIX – першай паловы XX ст. У мінулым валоданне таемнымі прафесійнымі ведамі, недаступнымі для значнай часткі вясковай грамады, неземляробчы характар занятку і сувязь з лясным прасторай, вылучалі паляўнічых сярод аднавяскоўцаў і набліжалі іх да катэгорыі чараўнікоў, сёння ж паляўнічыя павер'і і прадпісанні нярэдка ўспрымаюцца самімі паляўнічымі з недаверам, а часам і як жартоўныя рэкамендацыі да палявання.

ЛІТАРАТУРА

1. Сержпутоўскі, А. Казкі і апавяданні беларусаў з Слуцкага павету / А. Сержпутоўскі. – Мінск, 1926. – с. 98.
2. Сербаў, І.А. Вічынскія паляне. Матэрыяльная культура / І.А.Сербаў. – Мінск: Беларускі фонд культуры, 2005. – 78 с.
3. Богданович, А.Е. Пережитки древнего мирозозерцания у белорусов / А.Е. Богданович. – М.: ИЦ «Слава!» ООО «Форт-Профи», 2009. – 160 с. (воспроизведение издания 1895 г.)
4. Романов, Е.Р. Белорусский сборник. Сказки космогонические и культурные / Е.Р. Романов. – Витебск: Тип. -лит. Г.А.Малкина, 1891. – Вып. IV. – 219 с.

¹⁰³ Глядзі спасылку 9

¹⁰⁴ Глядзі спасылку 4

Этнаграфія і фальклор

5. Романов, Е.Р. Белорусский сборник. Быт белоруса. / Е.Р. Романов. – Вильна: Типография А.Г.Сыркина, 1912. Вып. VIII. – 600 с.
6. Лобач, У. Паляўнічы / У. Лобач // Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – С. 347.
7. Численность основных видов охотничьих животных // Годовые данные: Окружающая среда // Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/envir.php>. – Дата доступа : 03.04.2011.
8. Гура, А.В. Коитус / А.В. Гура // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 томах / Институт славяноведения РАН; под ред. Н.И. Толстого. – М.: Международные отношения, 1999. – Т. 2. – С.524 – 527.
9. Драздоў, Ю. Заяц / Ю. Драздоў, С. Санько // Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – С. 187 – 188.
10. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Кніга 1. – Мінск: Беларусь, 2010. – 574 с.
11. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи... Витебской Белоруссии / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Губерн. Типо-Литограф., 1897. – 88 с.
12. Правила ведения охотничьего хозяйства и охоты. Правила ведения рыболовного хозяйства и рыболовства. – Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2010. – 208 с.
13. Литвинов, В.Ф. Бобровая струя и ее применение / В.Ф. Литвинов, В.Н. Бамбиза С.С. Липницкий, А.В. Литвинов, И.Г. Скриган // Министерство лесного хозяйства Республики Беларусь: официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mlh.by/lioh/2009-8/6.pdf>. – 2009. – Дата доступа: 03.04.2011.
14. Шимч, Н.Н. Оценка ружейной охоты на бобра (инженер лесного хозяйства, 19.12.2007) / Н.Н. Шимч // Белорусский портал охотника и рыбака [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ohota.by/content/view/112/20>. – 2008. – Дата доступа: 03.04.2011.
15. Пяткевіч, Ч. Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч. – Мн. Беларус. кнігазбор, 2004. – 670 с.
16. Беларусь: У 8 т. Т. 1: Прамысловыя і рамесныя заняткі / Рэдкал.: В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, В.С.Цітоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 351 с.
17. Карцов, Г. Беловежская пуца: 1382 – 1902 / Г. Карцов. – Мінск: Ураджай, 2002. – 295 с.
18. Россия: Полное географическое описание нашего Отечества. Т. 9. Верхнее Поднепровье и Белоруссия / Под ред. В.П.Семенова. – СПб.: Изд. А.Ф. Девриена, 1905. – 620 с.
19. Ермолинский, П.М. Лесное право Республики Беларусь / П.М.Ермолинский. – Минск: Тесей, 2007. – 248 с.
20. Информация о работе Государственной инспекции охраны животного и растительного мира при Президенте Республики Беларусь за период времени с 9 по 13 марта 2011 г. // Государственная инспекция охраны животного и растительного мира при Президенте Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gosinspekciya.gov.by/news/inspectorate/17march2011svodka.html>. - Дата доступа: 01.04.2011 г.

**ПОРТРЕТ ЭТНИЧЕСКОГО СОСЕДА: ЕВРЕИ ГЛАЗАМИ СЛАВЯН
(ПО ФОЛЬКЛОРНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛАМ С ВИТЕБЩИНЫ)¹⁰⁵**

д-р филол. наук, О.В. БЕЛОВА
(Институт славяноведения РАН, Москва)

Данная публикация представляет собой продолжение серии работ, посвященных бытованию этнокультурных и этноконфессиональных стереотипов в фольклоре и народных верованиях славян [см.: 1; 5]. Мы хотели бы остановиться на проблеме локальной репрезентации фольклорного образа «чужака» на примере народной культуры Витебской Белоруссии. Для этого богатого в плане этнических и конфессиональных контактов региона заявленная тема сохраняет свою актуальность.

В народных представлениях об этнических соседях объективные знания всегда причудливо сочетались с мифотворчеством, о чем наглядно свидетельствуют подборки по «фольклорной этнологии», к которым мы и обратимся, чтобы судить о том, каковы были «портреты» разных этносов в глазах тех или иных славянских этнических групп.

Первый пример – из Прикарпатья – находим в одной из публикаций И. Франко, посвященных традиционной культуре этого региона. В разделе «Народная этнология» описаны следующие персонажи: антиподы, бойки, гуцулы, евреи, мазуры, москали, немцы, «пилипони» – липоване, русины, итальянцы, татары, цыгане [17, с. 199 – 202].

¹⁰⁵ Статья написана в рамках работы над проектом «Фольклорные нарративы белорусско-русского пограничья в контексте внутренних и внешних связей» (БРФФИ-РГНФ, 11-24-01002a/bel)